

MUQIMIY — XALQ DARDI VA JAMIYAT XAHIQATINI
KUYLAGAN MA'RIFATPARVAR SHOIR

Sohibov Azizbek Dilshod o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Buxgalteriya hisobi fakulteti 2-kurs talabasi

beksokhibov07@gmail.com

Annotatsiya. Muqimiy — XIX asr o'zbek adabiyotining yirik vakili va ma'rifatparvar shoir sifatida xalq dardi, ijtimoiy tengsizlik va jamiyat haqiqatini she'riyat orqali ifodalagan ijodkordir. Ushbu maqolada Muqimiyning hayoti, ijodiy yo'li, she'riyatidagi ma'rifatparvarlik g'oyalari va ijtimoiy tanqid mavzulari tahlil etiladi. Tadqiqot sifatida adabiy tahlil, tarixiy-qiyosiy va matn tahlili metodlaridan foydalanildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, Muqimiy ijodi zamon muammolarini ochiq aks ettirgan va xalq ongini shakllantirgan ulkan badiiy meros hisoblanadi. Maqola so'ngida shoir merosining bugungi kundagi ahamiyatiga doir xulosalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Muqimiy, ma'rifatparvarlik, o'zbek she'riyati, ijtimoiy tanqid, XIX asr adabiyoti, xalq dardi, badiiy tasvir.

Аннотация: Мукими — выдающийся представитель узбекской литературы XIX века и поэт-просветитель, который в своем творчестве отражал народные проблемы, социальное неравенство и реалии общества через поэзию. В данной статье анализируются жизнь и творческий путь Мукими, а также просветительские идеи и темы социальной критики в его поэзии. В исследовании использованы методы литературного анализа, историко-сравнительного и текстологического анализа. Результаты показывают, что творчество Мукими открыто отражало проблемы своего времени и стало значительным художественным наследием, формировавшим общественное сознание. В заключении приведены выводы о значении наследия поэта в современности.

Ключевые слова: Мукими, просветительство, узбекская поэзия, социальная критика, литература XIX века, народные проблемы, художественное изображение.

Abstract: Muqimi is a prominent representative of 19th-century Uzbek literature and an enlightened poet who expressed the people's concerns, social inequality, and societal realities through his poetry. This article analyzes Muqimi's life, creative path, and the themes of enlightenment and social criticism in his works. The study employs literary analysis, historical-comparative, and textual analysis methods. The results indicate that Muqimi's творчество vividly reflected the problems of his time and became a significant artistic heritage that shaped public consciousness. The article concludes with remarks on the contemporary relevance of the poet's legacy.

Keywords: Muqimi, enlightenment, Uzbek poetry, social criticism, 19th-century literature, people's concerns, artistic expression.

Kirish

Muhammad Aminxo'ja Muqimiy (1850–1903) — o'zbek adabiyotining XIX asr oxiri va XX asr boshidagi eng taniqli namoyandasidir. U Qo'qon xonligining so'nggi davrlarida yashab ijod etdi va chor Rossiyasining O'zbek yerlarini istilo qilishi, feodal tuzumning zulmli tabiatini, xalqning qashshoqligi va ma'naviy tanazzulini kuzatdi.

Muqimiy o'z ijodida faqat lirik kechinmalarni tasvirlab qolmadi — u zamon illatlarini, amaldorlarning boshboshdoqligini, ruhoniylarning ikkiyuzlamachiligini va oddiy xalqning og'ir ahvolini keskin tanqid qildi. Shu jihatdan u nafaqat shoir, balki ijtimoiy tanqidchi va ma'rifatparvar sifatida tarixda joy olgan.

Ushbu tadqiqot uchta asosiy maqsadni ko'ylaydi: birinchidan, Muqimiy ijodining ma'rifatparvarlik mohiyatini ochib berish; ikkinchidan, uning she'riyatidagi xalq dardiini ifodalash usullarini tahlil etish; uchinchidan, shoir merosining hozirgi zamon adabiyoti va madaniyatiga ta'sirini baholash.

Tadqiqot savollari:

- Muqimiy ijodida ma'rifatparvarlik g'oyalari qanday ifodalangan?
- Shoir she'riyatida xalq dardi va jamiyat tanqidi qanday badiiy usullar bilan aks ettirilgan?
- Muqimiy merosi bugungi o'zbek adabiyoti va madaniyatida qanday o'ringa ega?

Adabiyotlar tahlili

Muqimiy hayoti va davri

Muqimiy Qo'qonda tugilib, madrasada ta'lim oldi va arab, fors tillarini mukammal egalladi. Uning yashagan davri — XIX asr ikkinchi yarmi — O'zbek yerlarida katta ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar davri edi. Chor Rossiyasining bosqini, an'anaviy xonlik tuzumining emirilishi va yangi mustamlaka sharoitida xalqning turmush tarzining o'zgarishi — bularning barchasi Muqimiy ijodiga bevosita ta'sir ko'rsatdi (Ibrohimov, 1958).

Mirzayev (1972) ta'kidlashicha, Muqimiy Qo'qon adabiy muhitining markazida turgan va o'z davridagi eng ta'sirli ijodkorlardan biri bo'lib, uning atrofida bir guruh shoir va ziyolilar to'planganlar. Bu adabiy muhit ma'rifatparvarlik g'oyalarining tarqalishiga muhim zamin yaratdi.

Ma'rifatparvarlik va ijtimoiy tanqid an'anasi

O'zbek adabiyotshunosligida Muqimiy ijodining ma'rifatparvarlik mohiyatiga doir yirik tadqiqotlar amalga oshirilgan. Qayumov (1965) Muqimiyning satirik she'rlarini tahlil etib, ularning ijtimoiy-tanqidiy xarakterini asosladi va shoir ijodini

O'rta Osiyo ma'rifatparvarlik harakati kontekstida ko'rib chiqdi.

Yo'ldoshev (2001) esa Muqimiy poetikasini zamonaviy adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan o'rganib, uning she'riyatidagi realizm elementlarini va xalq og'zaki ijodiga yaqinligini ta'kidladi. Tadqiqotchi shoir asarlarida badiiy obraz va ijtimoiy mazmunning uyg'unligini o'rgandi.

Muqimiy merosiga bag'ishlangan zamonaviy tadqiqotlar

So'nggi o'n yilliklarda Muqimiy ijodiga bo'lgan ilmiy qiziqish yanada kuchaydi. Normatov (2005) Muqimiy she'rlarining til va uslub xususiyatlarini o'rganib, ular o'zbek adabiy tilining shakllanishiga qo'shgan hissasini baholadi. Saidov (2018) esa Muqimiy asarlarini raqamli formatda arxivlashtirish va tarqatish loyihasini amalga oshirib, shoir merosini keng jamoatchilikka yetkazdi.

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda adabiy-tarixiy tahlil, matn tahlili (close reading) va qiyosiy metod qo'llandi. Muqimiyning asosiy asarlari — «Devon», hajviy she'rlar to'plami va maktublar — birlamchi manba sifatida o'rganildi.

Tadqiqot uch bosqichda amalga oshirildi. Birinchi bosqichda Muqimiy ijodi to'g'risidagi mavjud ilmiy adabiyotlar tizimli ravishda ko'rib chiqildi va shoir hayotiga oid tarixiy manbalar tahlil etildi. Ikkinchi bosqichda tanlab olingan she'rlar matnlari chuqur tahlil qilindi: ma'rifatparvarlik g'oyalari, xalq hayotini tasvirlash usullari va ijtimoiy tanqid vositalari aniqlanadi. Uchinchi bosqichda Muqimiy merosi o'zbek adabiyoti tarixiy rivojlanishida tutgan o'rni baholanib, zamonaviy ahamiyati ko'rib chiqildi.

Tahlil mezonlari sifatida quyidagilar tanlandi: g'oyaviy mazmun, badiiy usullar, til va uslub, adressat (maqsadli auditoriya) va ijtimoiy-tarixiy kontekst.

Natijalar

Ma'rifatparvarlik g'oyalari ijodda

Muqimiy she'riyatidagi ma'rifatparvarlik quyidagi asosiy yo'nalishlarda namoyon bo'ladi. Birinchidan, bilim va ta'limga chaqiriq: shoir bir qator she'rlarida ilm o'rganishni, kitob mutolaa qilishni va o'z aqlingni rivojlantirishni ulug'laidi. U jaholat va xurofotni keskin tanqid qilgan.

Ikkinchidan, axloqiy poklik va ma'naviy rivojlanish masalalari Muqimiy ijodining muhim qismini tashkil etadi. Shoir rishvaxo'rlik, ichkilikbozlik, manmanlik va riyokorlikni fosh qiluvchi asarlar yaratdi. Bu asarlar jamiyatni axloqiy jihatdan isloh qilishga chaqiriqni ifodalaydi.

Uchinchidan, inson huquqlari va qadr-qimmatiga hurmat Muqimiy lirikasining muhim mavzusidir. Shoir asarlarida mehnat ahliga hamdardlik, kambag'allarga nisbatan adolatni talab qilish va zulmga qarshi norozilik kuchli ifodalangan.

Xalq dardi she'riyatida

Muqimiy she'riyatida xalq dardi bir necha badiiy usullar orqali ifodalanadi. Uning

hajviy asarlari (satirik she'rlar) ijtimoiy illatlarni ochiq-oydin tanqid qilishning eng kuchli vositasiga aylangan. «Tanobchilar» she'rida soliq yig'uvchilarning zulmi, «Dunyoning ishi» she'rida hayotning bevafoqligi, «Saylov» she'rida esa siyosiy hokimiyat tanqidi yorqin tasvirlangan.

Muqimiy xalq tili va og'zaki ijod an'alaridan mohirona foydalangan. Uning she'rlarida maqollar, iboralar va xalq donoligining ifodalari keng qo'llangan. Bu esa she'rlarni oddiy xalq orasida tez tarqalishiga va yodda qolishiga yordam bergan.

Badiiy tasvir vositalari

Muqimiy she'riyatida allegori, kinoya va o'xshatishdan keng foydalanilgan. Shoir ko'pincha hayvon obrazlari (bo'ri, tulki, qo'y) orqali jamiyatdagi turli ijtimoiy guruhlarini tasvirlagan. Bu usul unga bevosita tanqid qila olmaydigan holatlarda ham ijtimoiy mazmunni ifodalash imkonini bergan.

Uning she'rlarida yuqori darajali lirizm va keskin tanqid uyg'un keladi. Lirik she'rlarida shaxsiy kechinmalar faqat individual hissiyot emas, balki davrning umumiy kayfiyatini aks ettiradi. Bu xususiyat Muqimiyni o'z davridagi ko'plab boshqa shoirlardan ajratib turadi.

1-jadval. Muqimiy she'riyatidagi asosiy mavzular va badiiy vositalar

Mavzu	She'r namunalari	Asosiy badiiy vosita
Ijtimoiy tengsizlik	"Tanobchilar", "Saylov"	Satirik tasvir, kinoya
Ma'rifatparvarlik	"Ilm", "Maktab"	Nasihatomuz lirika
Axloqiy tanqid	"Riyokor", "Munofiq"	Allegori, o'xshatish
Tabiiy go'zallik	"Bahor", "Gul"	Lirik tasvir
Siyosiy zulm	"Dunyoning ishi"	Ramziy obrazlar

2-jadval. Muqimiy ijodini davr vakillari bilan qiyosiy tahlili

Ijtimoiy tanqid	Kuchli	O'rtacha	Zaif	Zaif
Ma'rifatparvarlik	Yuqori	Yuqori	O'rtacha	O'rtacha
Satirik yo'nalish	Asosiy	Qisman	Kam	Yo'q
Xalq tili	Keng	O'rtacha	Keng	Oz

Muhokama

Tadqiqot natijalari Muqimiy ijodining ma'rifatparvarlik mohiyatini yaqqol ko'rsatdi. Shoir she'riyatida xalq dardi va jamiyat haqiqatini ifodalash uchun bir necha strategiyadan foydalangan. Birinchidan, u mavjud hokimiyat va tuzumni to'g'ridan-

to'g'ri tanqid qilishdan ehtiyot bo'lib, ko'pincha allegorik va kinoyali iboralar qo'llagan. Bu usul uning asarlarini keng jamoatchilik orasida tarqalishiga imkon berdi (Qayumov, 1965).

Ikkinchidan, Muqimiy she'rlarida kuzatilgan xalq tiliga yaqinlik va og'zaki ijod an'analarga tayanish uning asarlarini barcha qatlamdagi o'quvchilar uchun tushunarlisini ta'minladi. Bu jihatdan Muqimiy Sharqning ma'rifatparvarlik harakati vakillari — Abay, Tolstoy, Dehlaviy — bilan qiyoslash mumkin, chunki ular ham xalq tilida ijod qilib, keng auditoriyaga murojaat qilishganlar.

Uchinchidan, shoir ijodida shaxsiy va ijtimoiy kechinmalarning uyg'unligi kuchli ta'sir ko'rsatuvchi omil bo'lib xizmat qiladi. Muqimiy o'z she'rlarida shaxsiy musibat va iztirobni butun xalqning og'riqlariga ulagan. Bu uyg'unlik uning asarlarini hissiy jihatdan ta'sirchan qiladi.

Tadqiqotning asosiy cheklovi shundaki, Muqimiy asarlarining bir qismi bizgacha yetib kelmagan yoki turli nusxalarda farqli variantlarda mavjud. Bundan tashqari, shoir ijodiga oid arxiv materiallari to'liq o'rganilmagan. Kelajak tadqiqotlar yangi arxiv manbalarini qo'shimcha o'rganishni va Muqimiy she'rlarining xorijiy tillardagi tarjimalarini taqqoslashni o'z ichiga olishi maqsadga muvofiq.

Xulosa

Ushbu tadqiqot Muqimiyning o'zbek adabiyoti tarixidagi o'rnini yangi nuqtai nazardan ko'rib chiqish imkonini berdi. Shoir nafaqat go'zal she'rlar muallifi, balki o'z davrining keskin ijtimoiy tanqidchisi va ma'rifatparvar mutafakkiri sifatida tarixda joy olgan. Uning asarlari XIX asr O'zbek jamiyatining portretini yashirin niqobsiz, haqiqiy ranglarida aks ettirgan.

Muqimiy merosi bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Uning xalq uchun adolat, ma'rifat va axloqiy poklikka chaqiriqlari zamonsiz mavzular bo'lib qolmoqda. Shu boisdan shoir asarlarini zamonaviy metodlar bilan o'rganish, tarjima qilish va yangi avlodga yetkazish muhim vazifa bo'lib qolmoqda.

Tadqiqot asosida quyidagi tavsiyalar belgilandi: Muqimiy asarlarini to'la akademik nashrlarda e'lon qilish; maktab va oliy o'quv yurtlari dasturlarida shoirga bag'ishlangan o'quv materiallarini yangilash; uning asarlarini xorijiy tillarga tarjima qilish va xalqaro ilmiy muomulaga kiritish; Muqimiy ijodini raqamli arxivlash va keng jamoatchilikka taqdim etish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- Ibrohimov, S. (1958). Muqimiy hayoti va ijodi. Toshkent: O'z SSR Fanlar akademiyasi nashriyoti.
- Mirzayev, H. (1972). XIX asr o'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent: Fan.
- Qayumov, A. (1965). Muqimiy satirasi. Toshkent: O'zbek SSR Davlat nashriyoti.

- Yo'ldoshev, Q. (2001). Muqimiy poetikasi: realizm va xalqchillik. Toshkent: Yangi asr avlodi.
- Normatov, U. (2005). Muqimiy she'rlari tili va uslubi. Samarqand: SamDU nashriyoti.
- Saidov, A. (2018). O'zbek klassik adabiyotini raqamlashtirish: Muqimiy arxivi. O'zbekiston Milliy universiteti axborotnomasi, 3(2), 45–52.
- Karimov, N. (2010). Ma'rifatparvarlik adabiyoti: o'zbek va jahon tajribasi. Toshkent: Akademnashr.
- Toshmatov, B. (2015). Muqimiy va o'zbek ijtimoiy she'riyati an'analari. Filologiya fanlari doktorlik dissertatsiyasi. O'MU, Toshkent.
- Ashrapov, R. (2020). XIX asr o'zbek adabiyotida tanqidiy realizm. Toshkent: O'zbekiston.
- Hamroyev, D. (2022). Muqimiy asarlarida ma'rifatparvarlik g'oyalari: yangi tahlil. O'zbek tili va adabiyoti, 4, 78–89.